

Ярослава Левчук

**МЕХАНІЗМИ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ
ЯК ЗАСОБИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ)**

***Анотація.** Основою когнітивного потенціалу українського дитячого фольклору є закладена в ньому система формування у дитини засад кратичного (аналітичного) мислення, серед яких розглядаються і явища прогностики, властиві народній дитячій субкультурі та фольклору як одній з форм її втілення. Властиві йому імпліцитні пізнавальні механізми засновані на системі координат*

світобудови, яка спочатку пропонується дитині дорослими, а згодом осмислюється та інтерпретується у фольклорі й ігровій культурі самою дитиною.

***Ключові слова:** традиційний український дитячий фольклор, когнітивні функції, імпліцитні можливості формування світогляду, критичне мислення, прогностика, народна дитяча субкультура, система координат світобудови.*

Аннотація. В даному дослідженні на матеріалі традиційного українського дитячого фольклору досліджуються його когнітивні можливості для формування мировоззрення. Основой когнітивного потенціала українського дитячого фольклору являється закладена в неї система формування у дитини основ критичного (аналітичного) мислення (в частині, і явлення прогнозу), властивого народній дитячій субкультурі. Імпліцитні можливості формування мировоззрення ґрунтуються на традиційній українській дитячій фольклорній системі координат мирозданя, яка спочатку пропонується дитині з боку дорослих, а з часом осмислюється і інтерпретується в фольклорі та ігровій культурі самою дитиною.

Ключевые слова: традиційний український дитячий фольклор, когнітивні функції, імпліцитні можливості формування мировоззрення, критичне мислення, прогнозування, народна дитяча субкультура, система координат мирозданя.

Summary. In the thesis on the material of traditional Ukrainian children's folklore its cognitive possibilities of the worldview formation are explored. The system of forming of critical (analytical) thought principles in the child is basis of cognitive potential of Ukrainian children's folklore. We take into account that the ability to foresee is included in the child's folk subculture. Implosive possibility of the worldview formation in it is based on the system of co-ordinates of the universe which at first is offered to the child by adults, and is afterwards comprehended and interpreted by a child in folklore and playing culture.

Key words: traditional Ukrainian children's folklore, cognitive functions, implicative possibilities of the worldview formation, critical thought, the ability to foresee, child folk subculture, system of co-ordinates of the universe.

Уперше питання про вивчення світогляду, притаманного дитячій субкультурі поставив Г.С. Виноградов, говорячи про релевантність (особливість, істотність) “народного дитинознавства”: “Дитяча етнографія – не лише уламок, вона має справді самотні риси та особливості, не властиві дорослому світові, зумовлені сукупністю вікових особливостей дитини”, “невідому країну населяє недовговічне плем’я, кожен представник якого живе 12–14 років. Це плем’я має свій лад, громаду, певне коло знань, доволі своєрідну мову, своє мистецтво” [5, 59]. Дитячий фольклор є першим етапом оволодіння своєю субкультурою і функціонування в її системі. Відома теорія впливу дитячих вражень на психіку дорослої людини. Дитячий фольклор – це сукупність вражень і смислових полів, які накопичує дитина (а також спочатку накопичує і адаптує

для дитини дорослий) у певному культурному середовищі, запозичуючи та винаходячи.

Дитячий фольклор належить культурній традиції певного етносу чи певної локальної, статеві-вікової спільноти. В основу дитячий фольклор, на думку С. Лойтер, покладено типологічну спадкоємність і повторюваність [13, 36]. Дитячий фольклор не можна розглядати поза загальною теорією фольклору та, зокрема, проблемою його специфіки, теорією жанрів, генеологією та міфологією, історичною поетикою фольклору.

Водночас, дитячий фольклор, якщо говорити про нього в контексті народної традиції, має свої особливості. У дитячому фольклорі немає оповідача у прийнятій фольклористикою значенні цього слова, як “людини, надзвичайно обдарованої, наділеної сильною пам’яттю та широким знанням народної традиції [13, 37]”. Фольклорне знання, реалізоване в дитячому фольклорі, на думку С. Лойтер, передбачає не лише виконання тексту (усний твір створюється не для виконання, а у процесі виконання – це і є момент творчості), й тої ситуації, в якій він виконується, і визначається не особливостями пам’яті дитини, а її ігровою активністю [13, 37]. Саме в ігрових формах поведінки відображено досвід попередніх поколінь, поєднаний із творчістю конкретної дитини.

У дитячому фольклорі, як і у фольклорі загалом, відбувається “підхоплювання традиції” (термін В.Є. Гусєва) [7]. Сам факт вимовлення тексту відбувається не за ситуації “виконавець – слухач”, а в різноманітних формах ігрової активності дітей, які запозичують від старшого покоління форми творчості. Носіями цих форм є і окрема дитина, і дитяча група як цілісний соціальний організм, і таким чином задовольняються потреби спілкування та емоційного контакту.

Наприклад, описане Г.С. Виноградовим побутування прозивання, котре народжується з словесного поєдинку, змагання, дискусії, близької до діалогу (це, до речі, підтверджують і наші власні спостереження), переконливо доводить, що в атмосфері живого, природного спілкування дітей кожен акт виконання, вимовлення тексту завдяки “підхоплюванню”,

включеності в гру, стає актом відтворення і передання, і саме тоді виникає зворотний зв'язок. На основі традиційної моделі (у прозивалці це парна рима) відбувається народження, виконання та видозміна тексту новими виконавцями [5, 40]. Так специфічно виявляються у дитячому фольклорі окремі закономірності фольклорної творчості.

Та найприродніше в річищі нашої проблеми говорити про дитячий субетнос і дитячу субкультуру. Про дітей як особливе “плем'я” писав Г. С. Виноградов, уперше це явище було широко проаналізоване у працях М. Мід [14], цю ідею розвинула психолог М. Осоріна [16].

Діти як своєрідний субетнос в межах різноманітних етносів світу є носіями, зберігачами і творцями своєї субкультури, що, як і будь-яка субкультура, визначається, передусім, наявністю власної картини світу. “Між нею (дитиною. – Я.Л.) і реальністю висувається ще один проміжний світ, напівреальний і надзвичайно властивий дитині – світ егоцентричного мислення і фантазії [6, 133–141]”. Дитячий фольклор як мова дитячої субкультури є надзвичайно важливим засобом формування, збереження і трансляції “картини світу” – специфічного тлумачення світу довкола дитини. Концепція “картини світу” була сформульована Робертом Редфілдом (Redfield, 1897–1958). За Р. Редфілдом, “картина світу” – “це бачення світобудови, властиве для того чи того народу, уявлення членів суспільства про самих себе і про свої дії, свою активність у світі, специфічне ставлення до того, що оточує людину [3, 38]”. За визначенням, даним уже в 70-х роках ХХ ст. К. Гірцем, “картина світу є властивою носієві даної культури “картиною того, як існують речі, <...> його концепцією природи, себе і суспільства [1, 10]”.

Концепція “картини світу” передбачає когнітивний аспект тлумачення, інформацію про спосіб пізнання людьми (у нашому випадку дітьми) навколишнього світу, хоча здебільшого дослідників цікавить не спосіб пізнання, а його результати: космологічні, онтологічні, есхатологічні системи. За С. Токаревим, картина світу реалізується за допомогою системи опозицій, що описує сприйняття світу даною культурою [15, 11–12].

Система координат як основа картини світу зазнає часткових видозмін у різних жанрах дитячого фольклору: у колискових все обертається довкола дитини і для дитини, у фольклорі для старших дітей цей центр зміщується. Тривалість у часі – від народження до юності, динамізм дають змогу вести мову про полістадіальність дитинства, виокремлення кількох епох. Згідно із так званим “кризовим” графіком розвитку дитини, виокремлюють перший рік життя, від першого до третього року, від трьох до п'яти, від п'яти до семи, від семи до 11 і підлітковий вік. Такий поділ виявляє, як відбувається процес розвитку дитини, її мислення, мови, як складається система її уявлень, які психологічні константи, емоційні і “культурні” переживання предметів домінують у різних часах дитинства. Це зумовлює зміну одних співзвучних певному вікові жанрів фольклору іншими.

Дитячий фольклор має чимало рис, властивих міфу. К. Леві-Строс відрізняє міфологію експліцитну та імпліцитну. Перша втілюється власне в текстах, а друга в уявленнях і психологічних настановах, які реалізуються також в обрядах [12]. В українському дитячому фольклорі майже немає власне міфологічних текстів, але він увесь перейнятий міфологічними уявленнями, запозиченими з культури дорослих (так звана генетична міфологія), та власною дитячою міфологією (функціональна міфологія). Пов'язуючи міф у першу чергу зі “змістом” архаїчного словесного мистецтва, необхідно брати до уваги і генетичні зв'язки художньої образності з міфологічним типом мислення. Таке мислення не виокремлює людину з навколишнього природного і соціального середовища, зберігаючи риси дифузності і нерозчленованості, воно майже невіддільне від емоційної і моторної сфер. Наслідком цього є олюднення явищ природи та тотальна персоніфікація [12, 310].

Ці ж самі особливості має і дитяча психологія та одна з форм її втілення – дитячий фольклор. У дитячому фольклорі відбулося поєднання двох різних шляхів сприйняття світу – дорослого і дитини. Усі жанри дитячого фольклору є перепусткою дитини у найсакральніші складові “дорослої” культури.

Проте поруч із символічним рядом дорослих дитина вибудовує власний символічний ряд. У власне дитячому фольклорі вектор імперативу спрямований від дитини до світу, у поезії пестування наявний дидактичний імператив від світу до дитини.

У контексті опанування дитиною мовою необхідно згадати засновану на величезному експериментальному матеріалі теорію егоцентричної мови Ж. Піаже, який ввів у науковий обіг поняття “ехолалія”. Повторення – визначальна, на його думку, риса мовленнєвої поведінки дитини у перші роки життя, коли “дитина любить повторювати почуті слова, імітувати склади і звуки”. “Ехолалії належить роль простої гри: дитина отримує задоволення від повторення слова, це найкраща розвага” [17, 17–18]. Ехолалія – специфічна наскрізна риса, властива поезії пестування: у колискових – це сталий початок “люлі-люлі”, який, на думку С. Лойтер, є своєрідною ініціальною формулою, що означає перехід до сну [13, 23], у забавлянках – це лейтмотив “турі-турі”, “ладки-ладки”. У власне дитячому фольклорі це явище зустрічається у вигляді основного слова, яке ніби пристосовується до речення, йде слідом за ним, наявне в кожному рядку і є стрижнем рими у вірші.

Тара-тана, нанявся я в пана,
Тара-тині, пасти свині.
Тара-толе, загнав я свині в поле,
Тара-товк, прийшов вовк,
Тара-тинча, взяв одно свинча... [10, 238].

Дитина вільно грає словами, римуючи, проте, лише з іменниками.

Увесь дитячий фольклор є ігровим. Сміслові навантаження, семантика та функції гри, ігрові закони і персонажі виступають головними будівничими дитячої народної культури і, звісно, структурними одиницями дитячого фольклору, частково повторюючи сценарій і закономірності створення карнавальних дійств дорослих. Найбільш специфічною рисою дитячого фольклору є, на нашу думку, паралельне і взаємопроникне існування в ньому світу та антисвіту, культури та антикультури, підкорення стереотипам і нормам поведінки і свідоме порушення їх, що дає поживу для творчості та сприяє розвитку.

Отже, дитячий фольклор розглядається нами у контексті народної традиційної культури, культури дитинства, народної педагогіки, сучасної теорії дитинства як етапу людського життя, дитячої психології як специфічної сфери людського знання, загальної теорії дитячої мови та мовленнєвої поведінки, “віршового періоду” в житті дитини, теорії спілкування та комунікативної поведінки, теорії гри як одного з універсальних понять антропології, історії і культури, особливостей дитячого та народного світогляду.

Специфіка українського дитячого фольклору скеровує залучення до його аналізу кількох методологічних складових, використання надбань не лише фольклористики, а також філософії, психології, літературознавства, зокрема когнітивного літературознавства, культурної та структурної антропології. К. Богданов переконаний, що визнання фольклору “явищем соціального життя і водночас фактом нашої свідомості, уяви і почуттів передбачає взаємодоповнювану і відтак складну інтерпретацію [4]”.

Життєвий шлях людини визначається взаємодією її внутрішнього світу із зовнішнім. “Зміст зовнішнього світу людини утворюють явища природи та суспільства, а усвідомлені уявлення, почуття, цінності та знання про них визначають основу внутрішнього світу людини – її світогляд [11, 213]”. Запроваджені І. Кантом термін “світогляд” філософи України (зокрема В. І. Шинкарук, В. П. Іванов, М. В. Попович та інші) приділяли пильну увагу, особливо починаючи з 80-х років минулого століття. За сучасним підручником із філософії, світогляд – це форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце в ньому [11, 213]. Однак світогляд не є лише сукупністю знань про світ, це своєрідний синтез видів знань і різноманітних смислів осягнення світу людиною, проекція особистісних власних проблем, сприйняття світу через потреби розвитку особистості. У дитинстві закладаються основи подальшого розвитку особистості, що є складовими дитячого світогляду. Однією з форм втілення останнього є дитячий фольклор.

Емоційні та інтелектуальні почуття й ро-

зуміння як компоненти людської суб'єктивності по-різному представлені в різних світоглядних системах і зумовлюють їхню різноманітність. Часто світогляд поділяють за ступенем та чіткістю самосвідомості на життєво-практичний, тобто здоровий глузд, і теоретичний. Здоровий глузд закарбовано в афоризмах життєвої мудрості та максимах народної моралі, а теоретичний світогляд – у логічно впорядкованих системах, в основі яких лежать певний категоріальний апарат і логічні процедури доведень і обґрунтувань. Проте на функціональному зрізі ці два види світогляду можуть активізуватися послідовно, тобто на шляху до формування теоретичного світогляду людина відштовхується від тих систем упорядкування знань, які закладено в дитинстві. Здебільшого базою формування світогляду є культура певної спільноти – своєрідна система, спрямована на виробництво матеріальних цінностей і сприйняття подій, образів почуття та моделей поведінки. Культура, як стверджує американський вчений К.Клакхон [2, 52–54], організовує людське життя. У житті людей, на його думку, культура здійснює ту саму функцію, яку в житті тварин виконує генетично запрограмована поведінка.

У процесі формування світогляду відбувається становлення індивідуальності людини, її переконань та життєвої позиції. У структурному плані прийнято виокремлювати в ньому такі підсистеми або рівні, як світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення [11, 214]. У дитячому світогляді можна виокремити:

- **світоспоглядання**, яке починається від самого народження і панує протягом перших півроку життя дитини. Окрім простого споглядання, дитині у вигляді поезії пестування пропонується система координат і головні морально-етичні настанови, що становлять першу частину зі згаданої вище антиномії “світ – антисвіт” і відкладаються на підсвідомості дитини;

- згодом починає активізуватися **світовідчуття** (основа світогляду), які формуються на основі досвіду (індивідуального, родинного, дитячої спільноти), починаючи з усвідомлен-

ня себе, осягнення свого тіла, співвіднесення свого тіла і найближчого простору, налагодження контактів із середовищем (пестушки, потішки, забавлянки, засновані на поєднанні тілесного контакту і текстового супроводу для створення певного образу навколишньої дійсності та власної особи в ній);

- **світосприйняття**, яке формується на основі цінностей – уявлень про щастя, любов, істину, добро, свободу та ін., що утворюють ідеали та переконання. Ці цінності наявні в реальному та пародійованому вигляді й у поезії пестування, й у власне дитячому фольклорі, у першій сукупності жанрів їх насаджують дітям дорослі, у решті жанрів відбувається процес їхньої асиміляції у дитячій свідомості та субкультури;

- початки **світорозуміння**, яке формується на основі знання (через набутий досвід та його осмислення); вже з першого року життя дитина може вибудувати певний причинно-наслідковий ланцюг універсальних форм діяльності: нужда – потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки;

- у 5–6 років у дитини на ґрунті попереднього досвіду та впливів світоглядних констант дорослих починає формуватися власне **світобачення**.

Вікову послідовність опанування дитиною структурних рівнів світогляду відповідно до репрезентації їх у дитячому фольклорі можна показати так:

світоспоглядання	від народження
світовідчуття	від 0,5 років
світосприйняття	від 3,5 років
світорозуміння	від 4 років
світобачення	від 5 років

Є кілька форм світогляду (міфологічний, науковий, філософський, релігійний), у дитячому світогляді можна віднайти ознаки, притаманні першим трьом. Якщо відштовхуватися від думки про співмірність дитячого та примітивного мислення, є підстави для порівняння дитячого та міфологічного світогляду. Міфологічній формі світогляду притаманні антропоморфізм, тобто ототожнення природних сил з людськими, одухотворення їх. У традиційному дитячому фольклорі головними дійовими особами є тварини, рідше люди

та тварини, а також предмети побуту, сили природи, наділені всіма властивостями людини, а часто й могутніші за неї (небесні світила у закличках, тварини, що роблять хатню роботу у пісеньках, овочі та предмети побуту, які сватаються та гуляють весілля, тощо). Оскільки міфологічний світогляд є антропоморфним, це спричиняє формування анімістичної картини буття, тобто одухотворення усього суцього. “Це олюднення природи є наслідком нерозчленованості буття на суб’єкт та об’єкт, а нероздільність людини і космосу, людини і природи означає, що у світогляді домінує світовідчуття. Та інакше не могло й бути, бо родове суспільство – це дитинство людства, і цій стадії міг відповідати світогляд у міфопоетичній формі. І подібно до того, як доросла людина тужить за дитинством, розуміючи, що щось втрачено разом із ним назавжди, людство, пройшовши цю стадію, сприймає міфопоетичний світогляд як чудо, що породило духовні цінності недосяжного зразка [11, 7]”.

У дитячому фольклорі, іграх та іграшках міститься чимало передумов формування наукового світогляду. Науковий світогляд – це результат пізнавальної діяльності, зосереджений переважно в емпіричних і теоретичних знаннях, які здобуває, поглиблює, зберігає і застосовує людина та людство у своєму житті. Аналізуючи українські традиційні дитячі іграшки за описами М. Ф. Грушевського, зібраними на початку ХХ ст., переконуємося, що це маленька копія історії винахідництва, тобто вправи на використання найбільш плідних результатів розвитку людської наукової думки. Запитання “А що буде, коли я...?” через деякий час отримує продовження “Вийшло так, тому що”. Л. Виготський переконаний, що формування навичок наукового мислення є однією з найважливіших проблем дослідження розумового розвитку дитини [6, 172]. Він створив серію тестів “тому що”, з’ясовуючи рівень наявності та розвитку наукового мислення у дітей 5–6 років. Оскільки наукові знання – основа наукового світогляду, через них у людини формується світорозуміння, тому вважаємо за необхідне з’ясувати наявність елементів наукового світогляду у дитячому фольклорі. На думку Л. Виготського,

перші вправи у науковому мисленні відбуваються під час опанування дитини мовою. Будь-яке значення слова є узагальненням, “від того моменту, коли дитина вперше засвоює нове слово, пов’язане з певним значенням, розвиток слова лише розпочинається; спершу воно є елементарним узагальненням, а в своєму розвитку дитина переходить від елементарного узагальнення до щораз вищих типів узагальнення, завершуючи цей процес утворенням справжніх понять [6, 175]”. Для того, щоб це вдосконалення відбулося, необхідне залучення таких когнітивних засобів, як довільна увага, логічна пам’ять, абстрагування, порівняння і розрізнення. Усі ці властивості складають систему формування критичного мислення, яка вповні втілена у дитячому фольклорі.

Спробуємо віднайти ознаки наявності підставових форм науково-теоретичних знань у традиційному українському дитячому фольклорі:

- **поняття** – ім’я, назва предмета, форма мислення, спосіб розуміння та абстрагування шляхом визначення суттєвих властивостей об’єктів.

Процес означення найголовніших властивостей предмета або явища у три-п’ятирічному віці надзвичайно важливий для дитини. Вона дуже ошадлива у використанні слів, намагається найточнішим чином, найкоротшими словесними формулами означити явище, подію, свої враження, нібито боячись обтяжити свідомість свою і свого слухача зайвим вантажем. Ще Л. Толстой в своїй яснополянській школі був вражений цією дивовижною здатністю дітей. Абстрагування і визначення найсуттєвіших властивостей об’єктів відбувається на підсвідомості дитини, так як і добір варіантів. Наслідки цього процесу збереглися у фольклорі:

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір’ячко [43, 62].

Дитина, на думку Ж. Піаже, засвоюючи поняття, трансформує його відповідно до специфічних особливостей власної думки [10, 180]. Певна кореляція між поняттям і його назвою передбачає абстрагування через визначення

суттєвих властивостей об'єктів, що є однією з властивостей дитячого фольклору, тексти якого є надзвичайно лаконічними і відображають найсуттєвіші властивості предметів і явищ.

• **судження** – зв'язок понять, форма думки, в якій стверджується або заперечується щось стосовно предметів чи явищ.

Сфера дитячих суджень плинна в часі й просторі. Якщо сьогоднішня динаміка цієї сфери фіксується в різний спосіб, то часи давно минулі лишилися зафіксованими лише завдяки збирачам.

Гапка-лапка
По тину скаче,
Молока плаче;
А гріх – середа,
По коліна борода [10, 319].

У такий спосіб актуалізується інформація про певні заборони і можливі, на думку оповідача, наслідки їх порушення.

• **умовивід** – спосіб логічного зв'язку суджень, висловлювань, думок для отримання висновку, нового знання.

Селянам, а відтак і їхнім дітям властиве виразне відчуття всеприсутності логічного первня (часто заснованого на попередньому успішному досвіді магічних дій), і вони вибудовують способи логічного зв'язку своїх суджень (умовиводи) згідно з цим відчуттям. Дощ, який знаходиться за межею людського впливу, вони заманюють так, ніби це людська істота, яку можна спокусити борщем. Вибудовування такого ланцюга умовиводів, закорінене в ритуалі жертвоприношення, отримує відображення в тексті заклички до дощу. Дитинство людства і дитинство людини тут явища паралельні.

Дощику, дощику,
Перестань, перестань,
Я...звару бощику,
Яйце вкину,
Яйце трісне –
Сонце блисне [10, 38].

Часом відбувається інверсія дійових осіб, і тоді не пропонують, а просять у чемний спосіб:

Дощику, дощику,
Звари мені борщику
В зеленому горщику [10, 39].

• **проблема** – знання про незнання, невирішена суперечність між знанням і незнанням.

Почуваючи себе повноправними діячами сільськогосподарського календарного року, діти підкорюють певні події в своєму житті його потребам. Після купання, прикладаючи руки до вух, хитають головою, примовляють:

Коте, коте!
Вилій воду на колоду:
Чи на грім, чи на дощ,
Чи на блискавку?

Потім дивляться на долоню: якщо суха, то це на блискавку, а як на долоні вода, то це віщує дощ [10, 62]. Непідвладність природних катаклізмів спричиняє проблему невизначеності за постійної потреби спрогнозувати події. А для того, щоб підкорити стихію, використовують сугестивні тексти на зразок:

Бусько, бусько,
Кинь колоду
Не на дощ,
А на погоду.

Так приказують до буська, який несе в дзьобі гілочку на гніздо [10, 71].

• **гипотеза** – форма знання, спосіб вірогідного розв'язання проблеми.

Здатність до такого варіативного мислення є ознакою світогляду людини творчої, що здатна на пошук найкращого варіанту і нового знання, все це закладає підвалини наукового світогляду. Подібні зразки уснопоетичної творчості в найкращий спосіб забезпечували готовність дитини до перебирання варіантів, до перегравання всіх можливих рішень.

Дощику, дощику,
Наваримо борщику
У зеленому горщику;
Поставимо на горі,
Виїдять комарі;
Останеться трошки,
Виїдять мошки;
Останеться капля,
Виїсть цапля;
Останеться кришка,
Виїсть мишка [10, 41].

• **ідея** – форма духовно-пізнавального відображення закономірних зв'язків між предметами світу з метою його перетворення.

Поєднання міфологічного образу летючого змія і одвічного бажання людини відірватися від землі хоча б поглядом, породили спочатку ідею польоту, а потім дитячу іграшку “Повітряний змій”, описану М.Ф.Грушевським у розвідці “Дитячі забавки та гри усякі” [9].

Зрозуміло, це лише спроба знайти у дитячому фольклорі та субкультурі відгомін деяких основних форм наукового знання. Проте відомо, що чимало видатних науковців виростили на селі та були підпорядковані народній системі формування особистості. Можливо, подальші дослідження дадуть змогу глибше розглянути засади формування наукового світогляду засобами дитячого фольклору. Процесові формування наукового світогляду властиве те, що він є результатом раціонального пізнання, має чітку логічно-доказову структуру знання, заперечує догматизм, спирається на експериментальні, перевірені практикою факти, займається дослідженням, збереженням, поширенням істинного знання. О.Потебня у своїй праці “Цивілізація і народна поезія”, розмірковуючи про творчий потенціал особистості, писав: “Сила окремої людини слабшає не тому, що вона досягає мети, а через те і в міру того, як вона витрачає цю силу на подолання шляху. Сили ж народу <...> відрізняються від поодиноких зусиль тим, що, за рівних сприятливих зовнішніх умов, відновлюються народженням нових поколінь [18, 277]”. Отже, розвиток цивілізації залежить від нових поколінь, які розвиваються в системі рідної культури, спрямованій на збудування творчого потенціалу.

Особливе значення має світоглядна теорія в системі знання. Вона систематизує набутий досвід людства, синтезує в категоріях і формах знання, визначає ціннісні орієнтири людини в світі. Саме тому одним із завдань дослідження дитячого світогляду в українському фольклорі є з’ясування його когнітивних функцій, можливостей формування критичного та аналітичного мислення.

К.Леві-Строс у праці “Неприручена думка” аналізує здатність безписьменних народів до класифікації, вибудовування своїх знань про природу в чітку систему. Він доходить висновку, що “потреба об’єктивного пізнан-

ня є одним із найменш враховуваних аспектів мислення тих, кого ми називаємо примітивними [12, 114]”.

Дитячий фольклор як одна з форм втілення примітивного мислення, а також загально визнаний універсальний засіб інтуїтивної педагогіки (всебічного розвитку дитини) мусить задовольняти одну з найважливіших потреб людини у процесі соціалізації – вміння мислити критично, адекватно оцінювати інформацію. Інструменти такого мислення деякі вчені віднаходять ще в його найдавніших формах.

За К.Леві-Стросом, “хоча міфологічне мислення і прив’язане до образів, воно вже може бути узагальнювальним, і відповідно, науковим: воно також діє шляхом аналогій і порівнянь, навіть якщо, як у випадку бриколажу, його новотвори щоразу є новим упорядкуванням тих елементів, якими воно володіє [12, 129]”.

Однією з особливостей дитячого фольклору є те, що за жанрової взаємодії в ньому зберігаються лише найважливіші образи і смисли, привабливі за поетичною формою, прості для запам’ятовування і відтворення, співзвучні дитині. Вони утворюють чітку і зрозумілу систему культурних констант, на основі якої формується психологічна належність людини до певної культурної спільноти, подолати вплив якої дуже непросто, а іноді й неможливо. Дитячі враження створюють фундамент для наступних етапів формування світогляду.

Отже, сучасна фольклористика постає перед необхідністю інтегрувати здобутки інших гуманітарних дисциплін для поглиблення результатів дослідження. Дослідження когнітивних функцій та імпліцитних можливостей формування світогляду засобами традиційного дитячого фольклору передбачає використання теорії критичного мислення, запропонованої американським психологом Д.Халперн, зіставлення когнітивних можливостей первісного мислення та дитячого фольклору, спираючись на висновки К.Леві-Строса, залучаючи до аналізу ігрової специфіки дитячого фольклору праці Е.Берна, Д.Ельконіна, Й.Гейзінги, Є.Покровського. Для тлумачення особливостей світу та антисвіту, функціонування у дитячому фольклорі та субкультурі системи карнавалу користуємося висновками

досліджень Ф. Рабле, П. Берка, Д. Лихачова.

На думку К. Богданова, “абсолютизація фольклорних об’єктів поступається в сучасній фольклористиці місцем визнанню за фольклором статусу особливого типу соціокультурної комунікації, що забезпечує відтворення і трансмісію колективної традиції. Вивчення такої комунікації закономірно претендує слугувати вивченню нормативно формалізуючих механізмів життя і культури, практик буденної поведінки людини. Сучасна фольклористика стає з цієї точки зору такою гуманітарною дисципліною, яка з одного боку, поєднує гуманітарні дисципліни (філологію, соціологію, психологію тощо), але одночасно сприяє їхньому самовизначенню [4]”. Відтак і сучасні дослідження традиційного дитячого фольклору потребують залучення досягнень інших гуманітарних наук.

Беручи до уваги когнітивні особливості українського традиційного дитячого фольклору, вікову послідовність пізнавального процесу (від немовляти до підлітка), ми об’єднуємо під умовною назвою “дитячий фольклор” всю сукупність жанрів, які слугують когнітивному розвитку дитини у певній стадіальній послідовності. Двокомпонентність психологічної складової дитячого фольклору (напластування двох психологічних систем – дорослого та дитини) дає підставу твердити, що більшість жанрів дитячого фольклору є перепусткою дитини у найсакральніші складові “дорослої” культури. Звідси і дворівневий символізм: співфункціонування власного і запозиченого з культури дорослих символічного ряду та наявність етапів опанування процесу метафоризації. У дитячому фольклорі збереглися перші кроки свідомості у вправах з метафоризації дійсності. Діти, пізнаючи світ, проходять усі етапи розвитку міфологічного мислення і застосування його у когнітивних процесах. Діти, як і дорослі, функціонуючи у ритуальній системі, постійно актуалізують процес пізнання-віднаходження міфологічних смислів, а також постійно діють і мислять в опозиції “світ-антисвіт” – взаємопроникнення культури та антикультури, підкорення стереотипам і нормам поведінки і свідоме порушення їх, – що дає поживу для творчості та сприяє розвиткові

дитячої культури. Всі ці специфічні риси опосередковано мають значення для активізації мислення дитини, проходження нею певних шаблів формування світогляду. Зокрема, це стосується опанування навичками критичного мислення та реалізації у дитячому фольклорі частини складових наукового світогляду. З огляду на ці функції дитячого фольклору можна твердити про особливу актуальність цього дослідження, оскільки зараз дитячий фольклор залучається до розвитку дитини дуже хаотично, без врахування таких важливих його функцій, а тому формування особистості в системі культури часто не досягає бажаного ефекту. Дослідження дитячої субкультури у цій царині наукового знання не провадяться іншими дослідниками, що визначає безперечно новизну роботи та засвідчує необхідність розвитку подібних наукових розвідок.

Література:

1. Geertz Cl. *Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols*. In: Hamme E. A. and Simmons W. S. *Man Makes Sense*. Boston: Little, Brown and Company, 1970. – 403 p.
2. Kluckhohn C. *To the foot of the rainbow*. – Glovieta, N. M.: Grande press. 1967. – P. 52–54.
3. Redfield R. *The Little Community. Viewpoints for the Study of a Human Whole*. Uppsala and Stockholm: Almqvist and Wiksells, 1955. – 289 p.
4. Богданов К. А. Повседневность и мифология: исследование по семиотике фольклорной действительности [Электронный ресурс] // Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/bogdanov6.htm> – Заголовок з титул. екрану.
5. Виноградов Г. С. Страна детей: Избранные труды по этнографии детства. – СПб.: Историческое наследие, 1998. – 549 с.: ил.
6. Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.: ил.
7. Гусев В. Е. Эстетика фольклора. – Л.: Наука, 1967. – 320 с. – Б.: 313-318 с.
8. Дзіцячы фальклор. / Складальнік Барташэвіч Г. А., рэд. К. П. Кабашнікаў, складальнік муз. часткі В. І. Яхагаў; АН Беларускай ССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 735 с.: ил.
9. Дитячі забавки та гри усякі. Зібрані по Чигиринщині Київської губернії Мр. Г. // КС. – 1904. – №7–9. – С. 51–105.
10. Дитячі пісні та речитативи / Упоряд. і автори вступ. статті “Дитяча поезія”, с. 8–36, Г. В. Довженок, К. М. Луганська / АН УРСР. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1991. – 447 с.: ноти.
11. Діденко В. Ф., Діденко Л. В., Кондратова-Діденко В. І. *Людина і світ*. – К.: Вища школа, 2001. – 229.: ил.

12. *Леві-Строс К.* Первобитное мышление. – М.: Изд-во “Республика”, 1994. – 384 с.
13. *Лойтер С. М.* Русский детский фольклор и детская мифология. Исследования и тексты. – Петрозаводск: КГПУ, 2001. – 296 с.
14. *Мид М.* Культура и мир детства: Избранные произведения. – М.: Наука, 1988. – 427 с.
15. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – М.: Научное издательство “Большая российская энциклопедия”, 1998. – Т. 1. – 672 с.
16. *Осорина М. В.* Секретный мир детей в пространстве мира взрослых (Мастера психологии). – СПб. – М. – Харьков. – Минск: Питер, 2000. – 278 с.
17. *Пиаже Ж.* Речь и мышление ребенка. – СПб.: Союз, 1994. – 251 с.
18. *Потебня О.* Эстетика и поэтика. – М.: “Искусство”, 1976. – 614 с.: с портретом.
19. *Протт В. Я.* Жанровый состав русского фольклора // Фольклор и действительность. – М.: Лабиринт, 1976. – С. 28–69.
20. Психологічний словник. / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
21. *Путилов Б. Н.* Вариативность // Восточно-славянский фольклорный словарь научной и народной терминологии. – Минск: Навука і тэхніка, 1993. – 479 с.
22. Філософія. Навчальний посібник. / За редакцією д.ф.н., проф. І.Ф.Надольного. – К.: Вікар, 2000. – 624 с.